

Марина ПОНОМАРЕНКО,

orcid.org/0000-0002-2406-408X

кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
доцентка кафедри образотворчого мистецтва

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

(Одеса, Україна) *el.mari@ukr.net*

ЗОБРАЖЕННЯ ПІДЛОГИ-ШАХІВНИЦІ В САКРАЛЬНОМУ ЖИВОПИСІ: СИМВОЛІКА ТА ПЛАСТИЧНІ РІШЕННЯ

У статті розглянуто символіку шахів у контексті релігійного мистецтва живопису. Традиційно, зображення шахів у творах образотворчого мистецтва трактується як боротьба між силами Добра і Зла, що ґрунтується на протиставленні чорного і білого кольорів шахівниці та фігур. У даному дослідженні запропоновано альтернативне прочитання символіки шахової підлоги, засноване на значенні квадрата як модуля ігрової дошки, що ототожнювався з циклічним рухом Всесвіту, де впорядкованість і регулярність корелюють із хаосом. Встановлено, що в контексті середньовічного релігійного світогляду, де бінарна опозиція «Життя – Смерть» трансформується у формулу «Життя – Смерть – Воскресіння», образ шахів (шахова підлога) виступає метафорою саме цієї тріади. Це відповідає законам світоустрою (правилам гри), де останній шаховий хід – немінуча земна Смерть (мат) – є початком подорожі душі в метафізичний простір духовної трансформації. **Мета статті** – дослідження особливостей символіки та іконографії зображень підлоги-шахівниці у творах релігійного живопису. Мета та завдання обумовили застосування компаративістики, герменевтики, іконографічного і порівняльного аналізу як основних **методів дослідження**. На прикладах творів європейського живопису проаналізовано і досліджено символіку, стилістику, композиційну структуру зображень за сюжетами Біблії. Представлено композиції із зображенням підлоги-шахівниці, виконані у період 1394–1510 рр. та уперше встановлено зв'язки з українським живописом ХХІ ст. В результаті дослідження встановлено, що у релігійному мистецтві зображення підлоги-шахівниці постає як метафоричне поле невидимої брани, яку християнин веде на землі, долаючи спокуси і маючи можливість зробити той самий «останній хід» до спасіння. Зроблено висновки, що тематика творів із зображенням підлоги-шахівниці в релігійному мистецтві це – *temento mori*, де сюжетом є шахова гра людини зі Смертю та композиції з Євангельського і Богородичного циклів, де центральним сюжетом є Благовіщення.

Ключові слова: підлога, шахівниця, гра, релігійний живопис, сюжети Біблії, Благовіщення, *temento mori*.

Maryna PONOMARENKO,

orcid.org/0000-0002-2406-408X

PhD in Fine Art,

Associate Professor at the Department of Fine Arts

South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky

(Odesa, Ukraine) *el.mari@ukr.net*

THE REPRESENTATION OF THE CHESSBOARD FLOOR IN SACRAL PAINTING: SYMBOLISM AND PLASTIC SOLUTIONS

This article examines the symbolism of chess within the context of religious painting. Traditionally, the depiction of chess in works of fine art is interpreted as a struggle between the forces of Good and Evil, grounded in the opposition of the black and white colors of the chessboard and its pieces. The present study proposes an alternative reading of the symbolism of the chessboard floor, based on the significance of the square as the modular unit of the game board, which was identified with the cyclical motion of the Universe, where order and regularity correlate with chaos. It is established that within the framework of the medieval religious worldview – wherein the binary opposition of «Life – Death» transforms into the formula «Life – Death – Resurrection» – the image of chess (the chessboard floor) functions as a metaphor for this very triad. This corresponds to the laws of cosmic order (the rules of the game), where the final chess move – inevitable earthly Death (checkmate) – constitutes the beginning of the soul's journey into the metaphysical space of spiritual transformation. The purpose of this article is to investigate the distinctive features of symbolism and iconography in representations of the chessboard floor within religious painting. The aim and objectives have necessitated the application of comparative studies, hermeneutics, and iconographic and comparative analysis as the primary research methods. Drawing on examples from European painting, the study analyzes and explores the symbolism, stylistics, and compositional structure of depictions based on biblical narratives. Compositions featuring the chessboard floor, executed

between 1394–1510, are presented, and for the first time, connections with Ukrainian painting of the 21st century are established. As a result of the research, it is determined that in religious art, the depiction of the chessboard floor emerges as a metaphorical field of the invisible spiritual battle that the Christian wages on earth, overcoming temptations and possessing the possibility of making that same «final move» toward salvation. It is concluded that the thematic scope of works featuring the chessboard floor in religious art encompasses, on the one hand, the *memento mori* motif, wherein the narrative centers on a chess game between Man and Death, and, on the other hand, compositions from the Gospel and Marian cycles, where the central narrative is the Annunciation.

Key words: floor, chessboard, game, religious painting, Biblical narratives, Annunciation, *memento mori*.

Постановка проблеми. Ранні зображення гри у шахи (точніше, їхніх історичних прототипів: сенета, чатуранги тощо) відомі в образотворчому мистецтві багатьох культур. Вони зустрічаються у розписах гробниць Давнього Єгипту, вазописі Давньої Греції, мозаїчних композиціях Давнього Риму, мистецтві перської та могольської мініатюри.

Як зазначалося раніше, первісно такі ігри були магічним інструментом для гадання, котрий дозволяв жерцям віщувати майбутнє: «спрямовуючи падіння предметів на площину для ворожіння, боги могли спілкуватися зі смертними» (Ноорер, 1992).

Важлива роль у цьому магічному дійстві належала гральним костям, за допомогою яких визначали ходи. Таким чином, вирішальне значення мав жереб – ходи були зумовлені випадком (долею). Відомо, що практика використання шахів разом з гральними костями була поширена й надалі: в Європі між XI та XIV ст. ходи гравця повністю залежали від чисел, що випадали на гранях гральних костей і позначали шахові фігури (Sunnucks, 1970).

Отже, зображення шахів, створені у дохристиянській культурі, акцентують онтологічний характер гри і нагадують про її магічну функцію та метафоричну символіку – битву, у якій визначна роль належить випадковості, неминучості долі, що наперед визначена богами.

З прийняттям християнства символіка шахів набула релігійних конотацій: вірування у фатум і долю трансформувалися на віру у невідворотність подій, зумовлених волею Божою. Але, головна ідея залишилася незмінною – це зв'язок символіки зображень гри у шахи (а також її атрибутів) з темою *memento mori* і образом смерті.

Традиційно символіка шахів ґрунтується на протиставленні чорного та білого кольорів і трактується як боротьба між силами Світла і Темряви, Добра і Зла, Життя і Смерті. Причиною такого тлумачення є усталена асоціація білих і чорних кольорів шахівниці та фігур, як двох протиборчих сил. Але, існують й інші трактування, що спираються на смисли, відомі ще з часів давніх цивілізацій, де використовували ігрові дошки як просторові і часові карти – для подорожей у метафізичний простір. Центральною серед теорій про

функції таких ігор є ідея подорожі душі померлого в потойбічний світ, згідно з якою образ ігрової дошки асоціюється з поховальними практиками в давніх культурах (Vermeule, 1981).

Варіативність прочитань символіки зображень гри у шахи робить цю тему однією з найбільш дискусійних у європейському мистецтвознавстві й релевантних для досліджень та іконологічних інтерпретацій; в українському мистецтвознавстві вона, на жаль, майже не представлена.

За результатами аналізу літературних джерел, найменше дослідженим виявився мотив підлоги-шахівниці у творах релігійного живопису, що зумовило вибір теми даної роботи.

Результати дослідження можуть сприяти подальшому встановленню зв'язків між іконографією та символікою зображень шахових мотивів в образотворчому мистецтві різних культур у нелінійному часовому просторі.

Аналіз досліджень показав, що символіка та пластичні особливості зображення підлоги-шахівниці – тема, яка цікавить, переважно, зарубіжних дослідників; в українському мистецтвознавстві вона залишається поза увагою вчених.

Аналіз джерел дозволяє реконструювати кілька тематичних напрямів, у межах яких осмислюється мотив підлоги-шахівниці (*checkered floor*) у релігійному мистецтві. Водночас, жодне з наведених джерел не присвячене виключно цьому мотиву, проте в сукупності вони формують концептуальне поле для мистецтвознавчих інтерпретацій символіки та пластичних рішень творів релігійного мистецтва із зображенням підлоги-шахівниці.

Теоретичною основою для розуміння есхатологічної символіки та дуалістичної структури *життя – смерть* стала Біблія (Біблія, 1988). Для осмислення символіки простору у філософсько-богословському вимірі обрані роботи Аврелія Августина (Augustinus, 2018) та С. Аверенцева (Аверенцев, 2007), у яких не аналізується шахівниця безпосередньо, але закладається методологія символічного прочитання простору як космічного порядку. Аналіз С. Аверенцева категорій «Софія» і «Логос» дозволяє інтерпретувати шахівницю, як візуалізацію впорядкованого космосу, а гру – як божественний задум. У Августина важливим є

розрізнення між видимим і невидимим, тілесним і духовним, що є особливо значущим для аналізу алтарного триптиху «Сім тайнств», створеного Рогіром ван дер Вейденом.

Розумінню просторової символіки храму як моделі космосу та місця сакрального порядку сприяла робота Т. Бокенкоттера, який аналізує розвиток католицької традиції (Bokenkotter, 2005).

До ключових досліджень, у яких розглянуто символіку шахів в контексті теми *temento mori*, віднесена стаття «Метафізичний простір гри: шамати як атрибут *temento mori* в образотворчому мистецтві», де шахівниця представлена, як модель *liminal space* (Ponomarenko & Iurchenko, 2025). Ця ідея про взаємодію ігрового поля та символіки теми смерті, спирається на дослідження Е. Вермюль, яка аналізує візуальні образи смерті в античні часи та розглядає шахівницю, як «простір переходу» (Vermeule, 1981).

Для дослідження символіки та іконографії підлоги-шахівниці важливими були праці, у яких розкривається історія гри, як феномен в культурі Європи, де шахова структура відображає ієрархію влади і є алегоричним образом соціального укладу (Sunnucks, 1970; Hooper & Whyld, 1992; Calvo, 1998).

Аналіз літературних джерел доводить відсутність комплексних досліджень символіки та іконографії зображень підлоги-шахівниці в творах образотворчого мистецтва на релігійну тематику, що актуалізує тему даної статті.

Мета статті – дослідження символіки та пластичних рішень у зображеннях шахової підлоги у творах релігійного живопису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поширюючись середньовічною Європою, гра у шахи стала моделлю світобудови культури тих часів. В образотворчому мистецтві зображення шахових мотивів набуло статусу невід'ємного складника релігійних творів, закріпившись в іконографії чорно-білим клітчастим патерном. Тим не менше, варіативність зображень шахівниці представлена досить обмежено – декількома темами, які розкриваються у певних сюжетах.

Провідна тема таких творів – *temento mori*, де сюжетом є шахова гра людини зі Смертю. З нечисленних прикладів, які дійшли до наших днів, видно, що іконографічна програма цього сюжету представлена двома основними типами: зображенням шахівниці, як звичайної ігрової дошки з фігурами, за якою відбувається партія між супротивниками – людиною і Смертю (іл. 1) та зображення шахівниці у вигляді підлоги, де ті ж самі персонажі (людина і Смерть) перетворюються на метафоричні образи шахових фігур (іл. 2).

Іл. 1. Майстер BR. Смерть грає в шахи з королем (Шах королю). Гравюра на міді (зображення доповнене пером і чорною тушшю). 29,6 x 20,9 см. 1480-і рр. Художній музей Базеля, Кабінет графіки. Швейцарія

Іл. 2. Смерть і єпископ. Вітраж з серії «Танець Смерті». 1510-і рр. Церква Св. Андрія. Норвіч, Норфолк. Англія

Інші теми пов'язані з сюжетами Біблії і найчастіше розкриваються в композиціях з Євангельського та Богородичного циклів; також – в іконографії творів на тему «Зважування душ» (Архангел Михаїл за допомогою терезів розділяє праведників і грішників) (Ponomarenko & Iurchenko, 2025), що особливо розповсюджена в Іспанії, як доказ проникнення шахів у Європу саме з цієї країни (Calvo, 1998).

Переважно, як сталий елемент зображення, підлога-шахівниця зустрічається у сценах Благовіщення (іл. 3, 4). Одним з прикладів такої іконографії є панель вітваря, створеного Мельхіором

Брудерламом (1381–1409) для Картезіанського монастиря у Шамполі. Пластичне рішення твору побудовано на використанні «високого» горизонту (погляд з висоти пташиного польоту), яке створює ефект панорамного простору; Марія представлена у вигляді «Гранадської» (Granadina) (Dijon Altarpiece,

Іл. 3. Мельхіор Брудерлам. Ліва панель вітваря для Картезіанського монастиря у Шамполі. Темпера, дерево. 167 x 125 см. 1394–1399 рр. Музей образотворчого мистецтва. Діжон. Франція

Іл. 4. Ганс Мемлінг. Благовіщення. Олія, дерево. 186,1 x 114,9 см. Близько 1465–1470 рр. Метрополітен-музей. Нью-Йорк. США

Важливо відмітити ремінісценції зображального мотиву підлоги-шахівниці саме у сцені Благовіщення (іл. 5) української художниці Іванки Демчук (1990 р.н.). Увагу привертає шахова структура, використовувана художницею в композиціях релігійних творів на інші теми, а також – у розписах вітварної стіни храму Сан Ніколас в Гранаді (Іспанія), виконаних разом з Арсенієм Березою, що актуалізує цей мотив в нових контекстах та під-

креслює його універсальний символізм. Як зазначає сама І. Демчук, важливим аспектом її творчості «є сучасне відображення сакральних образів для духовного збагачення людини, нове відображення релігійної суті, дослідження принципу інтерпретації ікони чи твору сакрального мистецтва без втрати свого сакрального значення» (Демчук, 2023).

Іл. 5. Іванка Демчук. Благовіщення. Темпера, акрил, дошка. 30 x 40 см. 2019. Львів. Україна

Найбільш повно символіка підлоги-шахівниці розкрита у творі «Сім таїнств» (1440–1445), створений нідерландським майстром Рогіром ван дер Вейденом (Rogier van der Weyden) (іл. 3). У триптиху зображено сім таїнств Римсько-католицької церкви: хрещення, перше причастя, сповідь, євхаристія, рукопокладення, вінчання і соборування.

Віра в життя після земної смерті, як основний постулат Церкви, утверджена в центральній частині триптиха «Христос на хресті та Євхаристія», де постає образ Христа, що сприйняв смерть за гріхи людські.

Спокутна жертва Христа стала початком учення про таїнства – священнодійства, у яких християнам під видимим образом обрядів сповіщається невидима благодать Бога. Традиційно вважається, що християнські таїнства встановлені Ісусом Христом і покликані змінити внутрішнє – духовне життя людини (Bokenkotter, 2005).

Вхід до сакрального простору триптиха відкривається для глядача у лівій частині, де зображено обряд хрещення немовляти священником; над ними ширяє ангел у біло-блакитних шатах із руками, розкритими у жесті прийняття.

Таким чином, композиційне рішення стає алегорією долучення людини до Церкви та можливості наступного причастя до таїнств. Його важливість є винятковою для християн у контексті доктрини про життя після смерті: «Ісус відповів: «Істинно, істинно кажу тобі: якщо хто не наро-

диться від води і Духа, не може увійти в Царство Боже»» (Біблія, Євангеліє від Іоана, 3:5).

Іл. 6. Рогір ван дер Вейден. Сім Таїнств. 1440–1445. Олія, дубова панель. 200 x 223 см. Королівський музей образотворчого мистецтва. Антверпен

У просторі готичного храму, створеного художником, ширяють семеро ангелів, кожен з яких опікується одним із семи таїнств. Їхні алегоричні ролі розкриті Ван дер Вейденом за допомогою кольору шатів та крил: жовтий (Миропомазання), червоний (Покаяння), зелений (Причастя), пурпуровий (Рукопокладення), синій (Вінчання). Важливе місце відведено базовим ахроматичним кольорам – білому та чорному. Саме в таких шатах зображено двох ангелів, які символізують початок і кінець земного шляху християнина: Хрещення (Білий ангел) та Соборування (Чорний ангел).

Обряд Соборування, зображений на правій стулці, є фінальною сценою оповіді вівтарного триптиха. Зображений на ній ангел у чорних шатах з молитовно складеними руками, втілює ідею *memento mori*, яка в релігійному контексті Середньовіччя, виходить за межі простого нагадування про неминучість земної смерті. Серед латинських тез, зображених на золотих перев'язях, особливо значущі ці: *Du sum potifex lesus i sta itavt / tus sacmentu ordis vere stauravit / ad heb ix co* (Чи всі ви охрещені водою і Духом / У смерті Христа ви відроджені / Для досягнення вічного життя), що вказують на віру у воскресіння з мертвих (*The Seven Sacraments : painting*, 2026).

У триптиху Ван дер Вейдена храм представлений як космогонічний образ світу (де шахова підлога входить до системи космогонічних символів), що було характерним для релігійного мислення Середньовіччя.

Як і інші твори середньовічного мистецтва на біблійні теми, де присутнє зображення шахової підлоги, «Сім таїнств» Ван дер Вейдена підтверджує, що Церква наділяла шахи сакральною символікою: загалом – як осмислення шахової гри як моделі божественного світоустрою та, зокрема, як моделі земного життя християнина від Хрещення до Соборування. Це відповідало трактуванню людського життя в межах основної ідеї християнства – спасіння душі.

Культ смерті у Середньовіччі був закономірним доповненням релігійно-містичного процесу пізнання: «Щоб душа могла без перешкод занурити свою сутність у повноту істини, вона починає жадати як найвищого дару втечі та повного визволення від тіла – смерті» (Aurelius, 2018). Шахівниця в контексті релігійного середньовічного світогляду сприймалася як образ життєвого шляху, протягом якого належить робити ходи (життєві вчинки), вказані Богом, керуючись заповідями Христовими – духовно-моральними вказівниками на шляху до Небесного Єрусалима. Відповідно, шахова підлога була візуальним втіленням сакрального значення шахів, художнім хронотопом християнської картини світу, де Бог був вихідним і кінцевим пунктом людських думок та дій.

Висновки. Проведене дослідження дозволило інтерпретувати зображення шахівниці у творах релігійного мистецтва, як модель упорядкованого божественного світу; зробити низку узагальнень щодо особливостей символіки та іконографії.

1. У релігійному мистецтві зображення підлоги-шахівниці постає як метафоричне поле невидимої брані, де постійно відбувається невидима брань – боротьба сил життя й смерті, добра і зла, гріхів та чеснот, яку християнин веде на землі, долаючи спокуси і маючи можливість зробити той самий «останній хід» до спасіння.

2. У центрі християнського концепту знаходиться тріада «життя – смерть – воскресіння», де ключовим стає спасіння душі – головна мета людського земного життя, яке є підготовкою до життя вічного; світ сприймається як впорядкована система, де все відбувається за певними законами (правилами гри), встановленими Творцем.

3. Діапазон тем у творах із зображенням підлоги-шахівниці в релігійному мистецтві зорієнтований на сюжети Біблії. Переважно, це – тема *memento mori*, де сюжетом є шахова гра людини зі Смертю й композиції з Євангельського і Богородичного циклів, де центральним сюжетом є Благовіщення.

4. Художні ремінісценції мотиву підлоги-шахівниці зустрічаються в українському мистецтві XXI ст., зокрема – у творах Іванки Демчук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. Київ : Дух і літера, 2007. 650 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Б. м., 1988. 1501–1528 с.
3. Демчук І. Біо. URL: <https://www.ivankademchuk.com/> (дата звернення: 14.04.2026).
4. Bokenkotter T. A Concise History of the Catholic Church. New York : Image Books : Doubleday, 2005. 624 p.
5. Calvo R. Valencia Spain: The Cradle of European Chess. Forum CCI. Vienna, Austria. 1998. 11 p. <http://history.chess.free.fr/papers/Calvo%201998.pdf>
6. Caillois R. Man, Play and Games. Free Press of Glencoe. Urbana and Chicago : University of Illinois Press, 1961. 208 p.
7. Dijon Altarpiece (1393–1399). URL: <https://www.wga.hu/tours/flemish/broederl/index.html#:~:text=On%2028%20February%201393%20Broederlam%20signed%20a,scenes%20on%20the%20exterior%20of%20the%20wings> (date of access: 24.04.2026).
8. Hooper D., Whyld K. The Oxford Companion to Chess. Oxford, New York : Oxford University Press. 1992. 483 p.
9. Murray H.J.R. A History of Chess (paperback reprint of the 1913 edition). New York: Skyhorse Publishing. 2012. 912 p.
10. Ponomarenko, M. & Iurchenko, M. The Metaphysical Space of the Game: Chess as an Attribute of Memento Mori in Works of Fine Art. *HUDPROM: The Ukrainian Art and Design Journal*, № 27(2), 2025. P. 89–103. DOI : <https://doi.org/10.61993/2786-7285.2025.02.07>
11. Sancti Aurelii Augustini. Opera Omnia, Vol. 9: Post Lovaniensium Theologorum Recensionem. Cambridge : Forgotten Books, 2018. 426 p.
12. Sunnucks A. The Encyclopaedia of Chess. New York : St. Martin's Press. 1970. 549 p.
13. Smith K. Symbolism in Medieval Chess. *The Colorado Historian AN UNDERGRADUATE JOURNAL*. Colorado : University of Colorado at Boulder. 2012. P. 8–9. <https://www.colorado.edu/history/sites/default/files/2024-10/SPRING%202012%20-%20Colorado%20Historian%20Journal.pdf>
14. The Catholic Encyclopedia. Vol. 9. New York: Robert Appleton Company, 1910. 882 p. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/The_Catholic_encyclopedia_%3B_an_international_work_of_reference_on_the_constitution%2C_doctrine%2C_discipline_and_history_of_the_Catholic_Church_%28IA_07470918.9.emory.edu%29.pdf
15. Vermeule E. Aspects of death in early Greek art and poetry. Berkeley : University of California Press. Los Angeles. 1981. 292 p. https://archive.org/details/aspectsofdeathin0000verm_h9h1/page/n7/mode/2up
16. Weyden R. van der. The Seven Sacraments : painting. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA). 1440–1445. URL: <https://kmska.be/en/masterpiece/seven-sacraments> (accessed : 19.04.2026).

REFERENCES

1. Avertyntsev S. (2007). Sofia–Logos. Slovyk. [Sophia–Logos. Dictionary]. Kyiv : Dukh i litera, 650. [in Ukrainian].
2. Bibliya abo Knygy Svyatogo Pys'ma Starogo i Novogo Zapovitu (1988). [The Bible or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. N. p. (*Publisher if known*), 1501–1528. [in Ukrainian].
3. Demchuk I. (2023). Bio. [Biography]. URL: <https://www.ivankademchuk.com/> (date of access: 14.04.2026). [in Ukrainian].
4. Bokenkotter, T. (2005). Bokenkotter T. A Concise History of the Catholic Church. New York : Image Books : Doubleday, 624.
5. Calvo, R. (1998). Valencia Spain: The Cradle of European Chess. Forum CCI. Vienna. Austria, 11. URL: <http://history.chess.free.fr/papers/Calvo%201998.pdf>
6. Caillois, R. (1961). Man, Play and Games. Free Press of Glencoe. Urbana and Chicago : University of Illinois Press, 208.
7. Dijon Altarpiece (1393–1399). URL: <https://www.wga.hu/tours/flemish/broederl/index.html#:~:text=On%2028%20February%201393%20Broederlam%20signed%20a,scenes%20on%20the%20exterior%20of%20the%20wings>. (date of access: 24.04.2026).
8. Hooper, D. & Whyld K. (1992). The Oxford Companion to Chess. Oxford, New York : Oxford University Press, 483.
9. Murray, H. J. R. (2012). A History of Chess (paperback reprint of the 1913 edition). New York: Skyhorse Publishing, 912
10. Ponomarenko, M. & Iurchenko, M. (2025). The Metaphysical Space of the Game: Chess as an Attribute of Memento Mori in Works of Fine Art. *HUDPROM: The Ukrainian Art and Design Journal*. № 27(2), 89–103. DOI : <https://doi.org/10.61993/2786-7285.2025.02.07>
11. Sancti Aurelii Augustini (2018). Opera Omnia, Vol. 9: Post Lovaniensium Theologorum Recensionem. Cambridge : Forgotten Books, 426 [in Latin].
12. Sunnucks A. (1970). The Encyclopaedia of Chess. New York : St. Martin's Press, 549.
13. Smith, K. (2012). Symbolism in Medieval Chess. *The Colorado Historian AN UNDERGRADUATE JOURNAL*. Colorado : University of Colorado at Boulder. 8–9. URL: <https://www.colorado.edu/history/sites/default/files/2024-10/SPRING%202012%20-%20Colorado%20Historian%20Journal.pdf>
14. The Catholic Encyclopedia. (1910). Vol. 9. New York: Robert Appleton Company. 882. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/The_Catholic_encyclopedia_%3B_an_international_work_of_reference_on_the_constitution%2C_doctrine%2C_discipline_and_history_of_the_Catholic_Church_%28IA_07470918.9.emory.edu%29.pdf
15. Vermeule, E. (1981). Aspects of death in early Greek art and poetry. Berkeley : University of California Press. Los Angeles, 292. URL: https://archive.org/details/aspectsofdeathin0000verm_h9h1/page/n7/mode/2up
16. Weyden R. van der. The Seven Sacraments : painting. *Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA)*. 1440–1445. URL: <https://kmska.be/en/masterpiece/seven-sacraments> (accessed : 19.04.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті:

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

